

BOLALAR SEREBRAL FALAJIDA NUTQ VA KOMMUNIKATSIYANI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI USULLARI

Bozarovna Zuhra

Alfraganus universiteti

Ijtimoiy fanlar fakulteti

Maxsus pedagogika(Logopediya) yo`nalishi

4-bosqich talabasi .

Ilmiy rahbar: Alfraganus universiteti

v.b dotsent PhD Azimova Dilnoza Sherzodovna

Annotatsiya. Ushbu maqolada bolalar serebral falajida nutq va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari, logopedik yordamning asosiy yo'nalishlari hamda zamonaviy korreksion-pedagogik usullarning ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, nutqiy va noverbal kommunikatsiyani rivojlantirish, muqobil va qo'shimcha kommunikatsiya vositalaridan foydalanish, oilaning mashg'ulotlardagi ishtiroki va individual yondashuv masalalari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: bolalar serebral falaji, nutq rivojlanishi, kommunikatsiya, logopedik yordam, artikulyatsiya, muqobil va qo'shimcha kommunikatsiya, individual yondashuv, korreksion-pedagogik ish.

Kirish

Bolalar serebral falaji (BSF) — bolaning rivojlanayotgan miyasida yuzaga kelgan shikastlanish yoki rivojlanish buzilishi bilan bog'liq bo'lgan, harakat va tana holatini boshqarishga ta'sir qiluvchi holatlar guruhidir. Ushbu holat bolalarda nutq, muloqot, ovqatlanish va kundalik faoliyat ko'nikmalarining rivojlanishiga ham ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Serebral falajda nutqiy qiyinchiliklar turli ko'rinishda namoyon bo'ladi. Ayrim bolalarda nutq tovushlarini talaffuz qilish, so'zlarni bir-biriga bog'lash, nutqning ravonligi va ovozi boshqarish bilan bog'liq muammolar kuzatiladi. Ba'zi bolalarda esa nutqni tushunish, fikrni ifodalash yoki suhbatda ishtirok etish qiyinchiliklari ham uchrashi mumkin.

Shuni ta'kidlash lozimki, bolaning nutqiy imkoniyatlarini faqat uning motor yoki artikulyatsion qiyinchiliklariga qarab baholash to'g'ri emas. Nutqning cheklanganligi bolaning fikrlash qobiliyati yoki muloqotga bo'lgan ehtiyojlari cheklanganligini anglatmaydi.

Shu sababli serebral falajli bolalarda nutq va kommunikatsiyani rivojlantirishga qaratilgan logopedik yordam individual, kompleks va bolaning kundalik hayotiga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

1. Serebral falajda nutq va kommunikatsiyaning o'ziga xos xususiyatlari

Serebral falajda nutq buzilishlari bolaning nevrologik holati, motor imkoniyatlari, eshitish va ko'rish faoliyati, kognitiv rivojlanishi hamda nutqiy muhitiga qarab farqlanadi.

Nutq buzilishlarining asosiy ko'rinishlaridan biri dizartriya hisoblanadi. Dizartriya da nutq apparati mushaklarining harakatini boshqarishdagi qiyinchiliklar sababli tovushlarni talaffuz qilish, nafas va ovozni muvofiqlashtirish, nutq sur'ati va ravonligini boshqarish buzilishi mumkin.

Ayrim bolalarda nutq tovushlarini shakllantirish va ularni so'zlarda to'g'ri qo'llash bilan bog'liq fonetik qiyinchiliklar ham kuzatiladi. Shuningdek, nutqiy rivojlanishning kechikishi, lug'at boyligining cheklanganligi yoki grammatik tuzilmalardan foydalanishdagi qiyinchiliklar mavjud bo'lishi mumkin.

Kommunikatsiya faqat og'zaki nutq bilan cheklanmaydi. Bola o'z ehtiyojlari, istaklari va fikrlarini quyidagi vositalar orqali ham ifodalashi mumkin:

- Ko'z qarashi va nigoh orqali tanlash.
- Imo-ishoralar va tana harakatlari.
- Yuz ifodalari.

- Tovushlar va vokalizatsiyalar.
- Rasmlar, belgilar va kommunikatsion jadvallar.
- Elektron kommunikatsion qurilmalar.

Shuning uchun logopedik ishda bolaning mavjud kommunikativ imkoniyatlarini aniqlash va ularni kengaytirish muhim hisoblanadi.

2. Nutq va kommunikatsiyani rivojlantirishning samarali usullari

2.1. Individual logopedik diagnostika

Korreksion ishni boshlashdan oldin bolaning nutqiy va kommunikativ imkoniyatlarini kompleks baholash zarur.

Diagnostika jarayonida quyidagilar o'rganiladi:

- Nutqni tushunish darajasi.
- Faol va passiv lug'at boyligi.
- Artikulyatsion apparatning harakatchanligi.
- Nafas, ovoz va nutq sur'atining xususiyatlari.
- Muloqotga kirishish va javob qaytarish imkoniyatlari.
- Imo-ishora va boshqa noverbal vositalardan foydalanishi.
- Eshitish, ko'rish va motor imkoniyatlari.

Diagnostika bolaning faqat kamchiliklarini aniqlashga emas, balki uning kuchli tomonlari, qiziqishlari va mavjud kommunikativ vositalarini aniqlashga ham yo'naltirilishi lozim.

2.2. Artikulyatsion va nutqiy-motor mashqlar

Dizartriya bilan bog'liq nutqiy qiyin

chiliklarda logoped bolaning individual motor va nutqiy imkoniyatlariga mos mashqlarni tanlaydi.

Mashg'ulotlarda quyidagi yo'nalishlarga e'tibor beriladi:

- Nutqiy nafasni boshqarish.
- Ovoz chiqarish va ovoz kuchini muvofiqlashtirish.
- Nutq sur'atini tartibga solish.
- Tovushlarni aniqroq talaffuz qilish.

- Bo'g'in, so'z va qisqa jummalarni shakllantirish.

Mashqlar bolaning imkoniyatlariga mos ravishda bosqichma-bosqich tashkil etiladi. Har qanday artikulyatsion mashq barcha bolalar uchun bir xil samaraga ega bo'lmaydi. Shu sababli mashqlarni tanlashda bolaning tashxisi, motor holati va nutqiy ehtiyojlari hisobga olinishi zarur.

2.3. Nutqni tushunish va ifodalashni rivojlantirish

Nutqni tushunish va fikrni ifodalash kommunikatsiyaning asosiy tarkibiy qismlaridir.

Nutqni tushunishni rivojlantirishda:

- Oddiy va aniq ko'rsatmalardan foydalanish.
- Buyumlar va rasmlarni nomlash.
- Bir bosqichli, keyinchalik ikki bosqichli topshiriqlar berish.
- Kundalik faoliyat davomida so'z va harakatlarni bog'lash.

Fikrni ifodalashni rivojlantirishda esa bolaning ehtiyojlarini bildirishiga, savollarga javob berishiga, tanlov qilishiga va suhbatda ishtirok etishiga imkon yaratish muhimdir.

Masalan, logoped bolaga "Nima kerak?", "Qaysi birini xohlaysan?" kabi savollar berib, javob uchun yetarli vaqt ajratadi. Bola javobni og'zaki nutq, imo-ishora, nigoh yoki rasm orqali ifodalashi mumkin.

2.4. Muqobil va qo'shimcha kommunikatsiya vositalaridan foydalanish

Serebral falajli ayrim bolalarda og'zaki nutq orqali muloqot qilish qiyin yoki cheklangan bo'lishi mumkin. Bunday holatlarda muqobil va qo'shimcha kommunikatsiya (MQK) vositalaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

MQK — bolaning muloqot imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladigan vositalar va strategiyalar majmuasidir.

Ularning turlariga quyidagilar kiradi:

Noverbal vositalar:

- Ko'z bilan tanlash.
- Imo-ishoralar.

- Tana harakatlari va yuz ifodalari.

Grafik vositalar:

- Rasmlar va belgilar.

- Kommunikatsion kartalar.

- Kommunikatsion jadvallar va kitoblar.

Elektron vositalar:

- Nutqni sintez qiluvchi kommunikatsion qurilmalar.

- Maxsus dasturlar o'rnatilgan planshetlar.

- Ko'z harakati orqali boshqariladigan kommunikatsion tizimlar.

Muqobil kommunikatsiya vositasini tanlashda bolaning ko'rish, eshitish, qo'l harakati, ko'z qarashi va kognitiv imkoniyatlari hisobga olinadi.

Muhim jihati shundaki, muqobil kommunikatsiyadan foydalanish og'zaki nutqni rivojlantirishga to'sqinlik qilmaydi. Aksincha, u bolaning muloqotga kirishishi, fikrini ifodalashi va tilni o'rganishi uchun qo'shimcha imkoniyat yaratishi mumkin.

2.5. O'yin va kundalik faoliyat orqali kommunikatsiyani rivojlantirish

Bolalarda kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishda o'yin faoliyati katta ahamiyatga ega. O'yin davomida bola navbat kutish, tanlov qilish, so'rash, javob berish va suhbatni davom ettirish kabi ko'nikmalarni egallaydi.

Logopedik mashg'ulotlarda quyidagi faoliyatlardan foydalanish mumkin:

- O'yinchoqlar orqali tanlov qilish.

- Rasmlar kitoblarni birgalikda ko'rish.

- "Ber", "Ol", "Yana", "Bo'ldi" kabi so'z va belgilarni qo'llash.

- Rolli o'yinlar.

- Musiqa va ritmik faoliyat.

Bunday mashqlar bolaning kommunikatsiyaga bo'lgan qiziqishini oshiradi va muloqotning tabiiy vaziyatlarda shakllanishiga yordam beradi.

3. Oila va mutaxassislar hamkorligining ahamiyati

Serebral falajli bolalarda nutq va kommunikatsiyani rivojlantirish jarayonida logoped, nevrolog, ergoterapevt, fizioterapevt, psixolog, pedagog hamda bolaning ota-onasi o'zaro hamkorlik qilishi muhimdir.

Oila bolaning kundalik ehtiyojlari, qiziqishlari va kommunikativ imkoniyatlari haqida muhim ma'lumot beradi. Shu sababli ota-onalarga bolani muloqotga jalb qilish, uning javobini kutish, tanlov imkoniyatlarini yaratish va kommunikatsion vositalardan kundalik hayotda foydalanish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Masalan, ovqatlanish, kiyinish, sayr qilish yoki o'yin jarayonida bola bilan muloqot qilish orqali yangi so'zlar, belgilar va kommunikativ harakatlarni mustahkamlash mumkin.

Korreksion mashg'ulotlarning samaradorligi

faqat logopedik kabinetdagi natijalar bilan emas, balki bolaning uyda, maktabda va boshqa ijtimoiy muhitlarda o'z fikrini ifodalash imkoniyatlari bilan ham baholanadi.

4. Logopedik ish samaradorligini baholash

Nutq va kommunikatsiyani rivojlantirishga qaratilgan ishlarning samaradorligini aniqlash uchun bolaning boshlang'ich holati va keyingi natijalari muntazam taqqoslanadi.

Baholashda quyidagi ko'rsatkichlar muhim hisoblanadi:

1. Bolaning muloqotga kirishish faolligi.
2. Ehtiyoj va istaklarini mustaqil ifodalashi.
3. Nutqni tushunish darajasining o'zgarishi.
4. Og'zaki yoki muqobil kommunikatsiya vositalaridan foydalanishi.
5. Suhbatda navbat kutish va javob qaytarish ko'nikmalari.
6. O'zlashtirilgan kommunikativ ko'nikmalarning kundalik hayotda qo'llanilishi.

Baholashda faqat talaffuzning aniqligiga e'tibor qaratish yetarli emas. Bola o'z fikrini tushunarli tarzda yetkaza olishi, mustaqil tanlov qilishi va ijtimoiy muloqotda ishtirok etishi ham muhim natija hisoblanadi.

Xulosa

Bolalar serebral falajida nutq va kommunikatsiyani rivojlantirish ko'p yo'nalishli, individual va izchil tashkil etiladigan korreksion-pedagogik jarayondir. Nutqiy qiyinchiliklarning turi va darajasi har bir bolada turlicha namoyon bo'lishi sababli logopedik yordam bolaning individual imkoniyatlari va ehtiyojlariga moslashtirilishi zarur.

Artikulyatsion va nutqiy-motor mashqlar, nutqni tushunish hamda ifodalashni rivojlantirish, o'yin faoliyati, muqobil va qo'shimcha kommunikatsiya vositalari, oilaviy hamkorlik bolaning kommunikativ imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, serebral falajli bolalarda logopedik yordamning asosiy maqsadi faqat og'zaki nutqni shakllantirish emas, balki bolaning o'z fikrini, ehtiyojlarini va his-tuyg'ularini mustaqil ifodalashiga, jamiyatda faol ishtirok etishiga imkon yaratishdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rosenbaum P., Paneth N., Leviton A. va boshqalar. A Report: The Definition and Classification of Cerebral Palsy. *Developmental Medicine & Child Neurology*. Supplement, 109, 2007, 8–14-betlar.
2. Beukelman D. R., Mirenda P. *Augmentative and Alternative Communication: Supporting Children and Adults with Complex Communication Needs*. 5-nashr. Paul H. Brookes Publishing, 2020.
3. Light J., McNaughton D. Communicative Competence for Individuals Who Require Augmentative and Alternative Communication: A New Definition for a New Era of Communication. *Augmentative and Alternative Communication*, 30(1), 2014, 1–18.

4. World Health Organization. International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF). Geneva: WHO, 2001.